

TERMINOLOGIYA FANINING UMUMIY NAZARIY TADQIQI

Qurbonova O

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti 1-bosqich tayanch doktoranti (PhD) Tel.:

+998942162295 E-mail: ozoda.uz82@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu maqolada terminologiya fanining umumiy nazariy jihatlarini o'rganilgan bo'lib, fanning predmeti, tamoyillari, usullari, birliklarning xususiyatlari va rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. Tadqiqot zamonaviy terminologik tadqiqotlarning samaradorligini oshirishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *termin, atama, lug'at, sohaviy terminlar, terminologiya, terminosistema, terminolog olimlar, .*

Terminologiya fani - bu turli sohalarga oid atamalarni o'rganuvchi fan bo'lib, u fan, texnika, san'at va boshqa sohalardagi bilimlarni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Terminologiya tilshunoslikning tarkibiga kiruvchi va unda o'ziga xos o'ringa ega sohalardan biri bo'lib, bugungi zamonaviy tilshunoslikda mavqei ortgan bo'lsa ortganki, lekin ahamiyatini zarracha ham yo'qotmagan. Har qanday soha, u siyosat bo'ladimi yoki iqtisodiyot, yoki logistika sohasi va boshqa har qanday jabha rivojlanar ekan, u soha terminologiyasi bilan bir vaqtda rivojlanib va kengayib boradi. Terminologiya fanining umumiy nazariy asoslarini, tamoyillarini va tadqiqot metodlarini aniqlash, terminologiyaning rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish va terminologik tadqiqotlarning samaradorligini oshirish yo'llarini ishlab chiqish hozirgi kunda dolzarb masalalardan hisoblanadi.

"Termin" so'zi lotincha "terminus" so'zidan olingan bo'lib, chek, chegara degan ma'noni anglatadi. Terminlar fan, texnika, san'at, sanoat, qishloq xo'jaligi yoki biron-bir kasbga oid ma'lum bir tushunchani beradigan ilmiy so'zlarga nisbatan ishlatiladi. Ba'zi manbalarda terminlar va atamalar bir xil ma'noga ega degan qarashlar ham mavjud, lekin atama so'zi 1989 yil o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganidan so'ng tilshunoslikda qo'llanila boshlangan. Atamalar ilmiy muloqotdan jonli nutqqa o'tganda yoki vaqt o'tishi bilan jamoatchilikka tushunarli bo'lgan, hamda keng foydalaniladigan oddiy so'zlarga aylanadi. Atamalar tilshunoslik fanida ilmiy matnni tashkil etuvchi asosiy birliklar sifatida xizmat qiladi.

Dastlab terminologiya sohasining rivojlanishi unchalik izchil muvofiqlashtirilmagan edi. Tarixda terminologiya sohasining ikkita asosiy rivojlanishini kuzatish mumkin. Sovet Ittifoqi davrida terminologiya nazariyasi evolyutsiyasi boshlandi va bugungi kungacha hech qanday uzilishlarisiz davom etdi. Terminologiya va tilshunoslik o'rtasidagi munosabatlar Sovet Ittifoqi va G'arb mamlakatlarida turli xil bo'lgan. Sovet Ittifoq davrida Reformatskiy, Vinogradov, Vinokur kabi juda mashhur tilshunoslar terminologiya va muayyan maqsad uchun tilning nazariy asoslarini ishlab chiqishda sezilarli darjada o'z hissalarini qo'shganlar

Terminologik tadqiqotlarning asosiy ob'ektlari maxsus leksik birliklar (yoki maxsus leksemalar), shu bilan birga eng birinchi navbatda atamalardir. Ular kelib chiqishi, rasmiy tuzilishi, ma'nolari va funktsional xususiyatlari nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Atamalar

tushunchalarni belgilash uchun ishlatiladi, shuning uchun terminologiya fani tushunchalarning shakllanishi va rivojlanishi, shuningdek tushunchalar va tushunchalarni tasniflash o'rtasidagi mavjud munosabatlarni ochib berish tamoyillari bilan bog'liq; shuningdek, tushunchalarni aniqlash va mavjud ta'riflarni baholash tamoyillari bilan ham shug'ullanadi. Terminning xususiyatlari va ishlashi uning leksikasiga juda bog'liqligini hisobga olsak, bugungi kunda terminologiya fanining asosiy ob'ekti sifatida alohida atamalar emas, balki ma'lum bir bilim sohasida ishlatiladigan butun terminologiyani ko'rish odatiy holdir.

Terminologiya leksikografiyadan farq qiladi, chunki u tushunchalarni, kontseptual tizimlarni va ularning belgilarini (atamalarini) o'rganishni o'z ichiga oladi, leksikografiya esa so'zlar va ularning ma'nolarini o'rganadi, shu bilan birga, inson faoliyatining bir yoki bir qancha fan sohalariga xos bo'lgan "tushunchalarini belgilash"ni muntazam ravishda o'rganadigan fandır. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, terminologiya tilshunoslikning asosiy bo'limlaridan biri bo'lib, ba'zi manbalarda terminosistema deb ham ataladi. Terminosistema - inson bilimlari yoki faoliyatining har qanday maxsus sohasi belgilari tizimi, uning tushunchalari tizimiga nisbatan izomorfik, uning kommunikativ ehtiyojlariga xizmat qiladi. Bunga hujjatlashtirish va foydalanishni rag'batlantirish maqsadida kontekstdagi atamalarni o'rganish va tahlil qilish orqali erishiladi hamda bir yoki bir nechta tillar bilan cheklanishi mumkin. (Misol uchun, "ko'p tilli terminologiya" va "ikki tilli terminologiya") yoki turli sohalarda atamalardan foydalanishga qaratilgan fanlararo xarakterga ega bo'lishi mumkin.

Terminologiya umumxalq tilining leksikasi negizida vujudga keladi va boyiydi. O'z navbatida u, umumxalq tilining boyishi uchun xizmat qiladi. Terminologik leksika umumxalq tili leksikasining ajralmas qismi sifatida u bilan birga rivojlanadi, jamiyat va til taraqqiyotidagi barcha jarayonlarni boshdan kechiradi. Ma'lum bir soha yoki fan yuqori darajada taraqqiy etgandagina o'sha tilda maxsus terminologiya vujudga keladi.

Terminologiyaning rivojlanishi va boyish usullari turlicha bo'lib, ular quyidagicha:

- 1) Boshqa tillardan so'z olish
- 2) Yangi so'z yasash
- 3) Ayrim grammatik kategoriyalarning leksikalashuvi
- 4) So'z birikmasining semantik bir butun holga kelib qolishi va boshqalar.

Hozirgi paytda o'zbek terminologiyasining boyishi, asosan, boshqa tillardan so'z olish va ichki so'z yasash hisobiga yuz bermoqda. O'zbek terminologik leksikasining shakllanish manbasi ma'lum va mashhur qadimgi turkiy til (VII-X), eski turkiy til (XI-XIV) va eski o'zbek adabiy tili obidalariga borib taqaladi. Ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy (Dadabayev 1991), harbiy (Dadabayev 1990; 3-83), huquqiy (Tursunova 18 2009), zoologik (Abdushukurov 1998), kitobat (Yuldashev 2005) va boshqa terminologik leksikaning shakllanish va rivojlanish ibtidosi aynan mana shu yodgorliklardan boshlangan. O'zbekiston Respublikasi 1991-yilgacha SSSR tarkibida bo'lganligi sababli har bir sohada rus tili bilan bog'liq qadamlarni bosib o'tgan. O'zbek tili terminologiyasi sohasi bilan bog'liq ishlar XX asrning o'rtalarida O'zbekiston SSR Oliy Soveti Prezidiumi huzuridagi Til va terminologiya komiteti tomonidan boshqarilgan (1931—1937-yillarda faoliyat ko'rsatgan), keyinchalik 1964-yildan O'zbekiston Fanlar akademiyasi Til va adabiyot

instituti qoshidagi terminologiya bo'limi nazoratiga o'tgan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Respublika atamashunoslik qo'mitasi 1988-yildan 2004-yilgacha o'zbek tili terminologiyasini nazorat qilib, takomillashtirib kelgan.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, zamonaviy jamiyatda fan va texnikaning jadal rivojlanishi terminologiyaning ahamiyatini oshiradi. Yangi atamalarning yaratilishi va mavjud atamalarning o'zgarishi terminologiyani doimiy ravishda yangilab turishni talab qiladi. Bu esa terminologiya fanining nazariy asoslarini chuqur o'rganishni ustuvor vazifaga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Atamuradova M. U., Ortiqova P. A. "Termin tadqiqi bo'yicha nazariy yondoshuvlar". "World of Philology" Scientific Journal / ISSN 2181-3630 Volume 2 Issue 1 / March 2023
2. Dadaboyev H. "O'zbek tili terminologiyasi". Toshkent 2019
3. Madvaliyev, A. va boshqalar. (2006). "O'zbek tilining izohli lug'ati". Toshkent.
4. Sabirov A. A. "Termin va terminologiyaga berilgan ta'riflar" CENTRAL ASIAN ACADEMIC JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH ISSN: 2181-2489 VOLUME 2 | ISSUE 6 | 2022 Scientific Journal
5. Saidova N. Dj. "Termin va terminologiya bo' yicha nazariy qarashlar". Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 1-son
6. Сонневельд, Х., Лоеннинг, К.: (1994): Введение в терминологию, в "Терминологии".
7. Wikipedia, Erkin ensiklopediya <https://uz.wikipedia.org/wiki/Terminologiya>